

<https://doi.org/10.62837/2024.6.547>

F.e.d.,dos., AYTƏN.F. QƏHRAMAN
Azərbaycan Dillər Universiteti
Rəşid Behbudov küç. 134, Bakı
ayten.gahraman@gmail.com

“YAD” MƏDƏNİYYƏTİN DƏRK EDİLMƏSİNDƏ İDEOLOJİ MATRİSİN ROLU

Bu məqalə bədii ədəbiyyatın problemlərinə, onun koqnitiv məzmununa, “özgə”, çox vaxt “yad” mədəniyyət məkanında koqnitiv dərk edilməsinə, həyata dair tamamilə fərqli təsəvvürü nümayiş etdirən başqa dillərə tərcüməsinə həsr olunmuşdur.

Koqnisiya dedikdə informasiyanın mənimsənilməsi, emalı və təqdim edilməsinin epistemoloji modeli başa düşülür. Əgər həyatın koqnitiv dərk edilməsi xalqları bir-birindən həqiqətən fərqləndirirsə, bədii tərcümənin adekvatlığı haqqında danışımaq daha da çətinləşir.

Narratorun mövqeyi ilə məqsədli və ya təsadüfi bağlı olan bədii ədəbiyyat ideologiyaya ilə xarakterizə olunur. İdeologiyaya münasibətdə neytral bədii məkan strukturlaşdırmaq mümkün deyil. İdeoloji matris daima mövcuddur. Buna görə də postmodernizmin postmodern estetikaya uyğun mətnlərdə loqosentrizmin yoxluğuna inandırmaq cəhdləri çox şübhəlidir.

Narratorun ideologiyası mətnədə rəşional və emosional təcrübə nəticəsində yaranmış şəxsiyyətin şüuraltı konnotasiyası kimi iştirak edir. Lakin ideoloji matris daha çox qabarıqdır və maksimal effektiv formada hər zaman dilin özünü birbaşa təmsil edən mənə strukturu şəklində təqdim olunur. Bu və ya digər kollektiv mentalığı xarakterizə edən dünyanın rəşmi ən obyektiv, yəni mətnin sahibindən asılı olmayan formada bədii mətnin məkanında təsvir olunur. Mətnin belə şüuraltı linqvistik semantik təşkili ilk növbədə kollektiv şüuru və kollektiv şüursuzluğu təmsil edir. Bəlkə də, dil və mətnin bu cür dərk edilməsində dilin korelyasiyasının və xalqın ruhuna "neo-Humboldtçu" münasibətin əhəmiyyətli dərəcədə payı var. Hər bir halda, bədii mətn dilinin dərin təhlili, xüsusən də onun tərcümələri ilə müqayisədə tərcümə olunmayan və ötürülməsi tərcüməçinin ustalığından asılı olmayan bəzi semantik və konnotativ qalıqları aşkar edir.

Mənanın ötürülməsi üçün xalqın kollektiv şüurunda ətraf mühitin bölünməsi rəşmini, həmin mətni obyektiv yaradan dili bilavasitə təcəssüm etdirən baryer mövcuddur. Bəli, məntiqi kateqoriyalar universal xarakter daşıyır və milli mentalitetin konkretikasından asılı olaraq dəyişir. Problemin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, məntiqi kateqoriyalar kimi anlayışlar mentalitetdən asılı olaraq əşyaların və hadisələrin müxtəlif tərəflərini ayırd edə bilər. Aydın ki, anlayış nə qədər konkret olarsa, onun məzmunu da o qədər universaldır. Əksinə, hadisə nə qədər mücərrədirsə, bir o qədər onun anlaşılma şəklində formalaşdırılması daha az universal ola bilər. Həmçinin aydın olmalıdır ki, sistemlilik yalnız dünyanın rəşmini təşkil

edən təsəvvür və anlayışları deyil, həm də təsəvvür və anlayışların fərqləndirici xüsusiyyətlərini xarakterizə edir. Sadəcə bu, milli mentalitet və onun müxtəlif mətnlərdə, nəticədə də dilin özündə əks olunması haqqında danışmağa əsas verir.

Bədii ədəbiyyat çoxplənlidir və həyatın çox səviyyəli əks olunması ilə xarakterizə olunur. Onun tərbiyə funksiyası və tərbiyə gücü məhz bu vəziyyətlə bağlıdır. Bədii mətn daim öz adresatının axtarışında olmaqla bizimlə danışır. Postmodernizm estetikasında “narrator” anlayışı mövcuddur. Bu, əsərin əsl məzmununun formalaşmasında iştirak edən və ən az narrator qədər əhəmiyyətli olan həmin fəal adresatdır.

Bədii ədəbiyyata, onun tərbiyəvi gücündən istifadə etmək məqsədilə, ən çox tarixin dönüm nöqtələrində müraciət edirlər. Dönüm strategiyası mövcud dünya nizamının təqlid nümunələrinin, orientirlərinin, diskriminasiya vasitələrinin olmasını nəzərdə tutur. Bədii mətn siyasi, tarixi, fəlsəfi və hətta kulturoloji mətndən daha ekspressivdir. O, bədii obrazlarda məna kəsb edir. Məhz bu xüsusiyyətinə görə bədii mətn prioritet sistemini dəyişmək üçün ən təsirli stimuldur. Bədii ədəbiyyatın bu xüsusiyyətini ictimai şüuru manipulyasiya edənlər heç vaxt gözdən qaçırmamışdılar.

İyirmi il əvvəl dünyada elə bir qlobal hadisə baş verdi ki, nəticələri hələ də adekvat şəkildə şərh edilə bilmir. Dünyanı heyrləndirən bu çevrilişin səbəblərinə gəldikdə isə, onlar bu günə qədər də araşdırılır. Xarakterikdir ki, bu gün də tamamilə ziddiyyətli baxışlar və qiymətləndirmələr mövcuddur. Dəqiq olan odur ki, dünyada dünya ideoloji və siyasi hökmranlığına iddia edən ilk işçi və kəndli ölkəsinin dağılmasına onun obrazının kulturoloji diskriminasiyası çox cəhətdən kömək etmişdir. Onun mədəni baxımdan son dərəcə geridə qalmış bir ölkə olduğunu sübut etmək vacib idi. İnsan üçün mədəni yaradıcılıq istəyi xas olduğundan, onu mədəni geridə qalmışlığına inandıraraq, dəyişikliyə yönəlik enerji göstərməsinə ümid etmək olardı. Bu enerji başlanğıc mərhələdə mövcud qaydaya aid olan hər şeyi yox edən dağıdıcı güc xarakteri daşıyırdı, buna görə də onu simvolizə edirdi.

90-cı illərdə rus ədəbiyyatı hələ də yenidən qurulma və ictimaiyyətin təsiri altında idi, bu dövərdə daha bir qlobal sarsıntı da buna əlavə olundu: SSRİ dağılması və həddindən artıq dolğun siyasi gündəlik. Rus ədəbiyyatının inkişafında ən spesifik dövrlərdən biri başladı. Oxucunun üzərinə “Gümüş əsr” şairləri və mühacir yazıçılardan tutmuş ədəbi andeqlraund əsərlərinə, qərb modernizminin tərcümələrinə, aşağı keyfiyyətli ədəbiyyat dövizinə və yeni rus müəlliflərinin orijinal müxtəlif əsərlərinə qədər sovet hakimiyyəti tərəfindən qadağan olunmuş ədəbiyyat axını töküldü.

90-cı illərin yazıçıları tam azadlıq qazandıqlar və siyasi senzuranın aradan qaldırılması ilə rus ədəbiyyatı postsovet ədəbiyyatı termininə çevriləcək hədsiz müxtəliflik əldə etdi. Rəsmi sovet yazıçıları heç bir yerə getmədi və nəşr olunmağa davam etdi. Nəticədə, XX əsrin sonuna Rusiyada nəhayət, yalnız dövlətin bir partiyalı senzurası ilə icazə verilənlər deyil son 100 ildə yazılmış hər şeyi oxuya bildilər.

Bu dövr “geri dönmən ədəbiyyat”, “geri dönmən yazıçılar”, “gizli”, hətta başlanan yenidən qurulma nəticəsində Rusiyanı qərb dünyasından sərt şəkildə ayıran “dəmir pərdənin” çökdüyü XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində yaranmış “sirlı” ədəbiyyat terminləri ilə xüsusilə xarakterizə edilir. Kommunist ideologiyasının dağılması, yaranan şəffaflıq Rusiyada nəinki 1920-ci illərdə bolşevik terrorundan qaçmaq məcburiyyətində qalaraq birdəfəlik vətəninə tərək etmiş emiqrant yazıçıların, həm də sovet sisteminin uzun illər çap olunmasına imkan vermədiyi xarici yazıçıların çox sayda əsərlərini çap etdirməyə imkan verdi.

Bu proseslərlə yanaşı postmodernizm konsepsiyası inkişaf etməyə başlayır, hansı ki konkret müəllif və əsərlərə yox, bütöv mədəniyyətə, xüsusən də ədəbiyyatdakı stil tendensiyalarına aiddir. İctimai dünyagörüşün yenilənməsi və ya dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsi prosesləri yazıçıların yaradıcılığında da öz əksini tapır. Postmodern stilistika hekayənin iyerarxiyasını və nəql edilmə qaydasını inkar edir, reallığın ənənəvi üsullarını və əsərin bütövlüyünün yaradılmasını dağdır. Janrların və istifadə olunan üsulların müxtəlifliyinə görə 90-cı illərin ədəbiyyatı əvvəlki onilliklərin ədəbiyyatından xeyli üstündür. Burada yazıçılar tənqidi mülhizələrin müstəqilliyini, qərəzsizliyi, dözümlülüyü, açıqlığı, obrazların müxtəlifliyini, sərbəstliyi, istehza və özünə gülə bilmə bacarıqları ilə silahlanırlar.

Rus ədəbiyyatı heç vaxt dünya ədəbiyyatından ayrı mövcud olmamışdır. Bu, xüsusilə XX əsr üçün keçərlidir ki, bəzi müəlliflər bir bütöv oxucu nəslinin sevimlisinə çevrilir, digərləri isə sovet senzurası səbəbindən Rusiyaya gecikmə ilə gəlir, lakin nəhayət, jurnal səhifələrində və kitab mağazalarının rəflərinə çıxdıqda ədəbiyyatın nə olması haqda fikirləri əbədi dəyişirdilər.

Bu məqalədə biz oxucuların diqqətinə dünya ədəbiyyatının hansı korifeylərinə sovet sistemi tərəfindən qiymət verildiyinə və hansıların çap olunmasına icazə verildiyini çatdırmaq istərdik.

“İnternatsionalnaya Literatura” jurnalı əsasən SSRİ rəhbərliyi tərəfindən sovet hakimiyyətinin rəğbətçisi kimi hesab edilən müasir xarici yazıçıları nəşr edirdi. Jurnalda həm sovet, həm də xarici tənqidçilərin və ədəbiyyatşünasların nəşr olunduğu ədəbi tənqid bölməsi var idi. Həmçinin beynəlxalq ədəbi həyat salnaməsinə aid bir bölməsi də var idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1943-cü ildə jurnal bağlandıqdan sonra 1955-ci ildə “İnostrannaya literatura” adı ilə yenidən nəşr olunmağa başladı. Sovet oxucuları üçün bu jurnallar, xüsusən də, bir çox böyük Qərb yazıçıların, o cümlədən ideoloji səbəblərə görə SSRİ-də nəşr olunmayan və nadir hallarda ayrı-ayrı nəşrlərdə çap olunan kitabların yaradıcılığı ilə tanış olmaq üçün yeganə fürsət idi.

“Çap olunanlar” arasında müasir dövrün ən nüfuzlu müəlliflərindən sayılan Ernest Heminqueyi xüsusi qeyd etmək olar. Onsuz ötən əsrin əsas kitablarının heç bir siyahısı çıxarılmır, onun üslubu isə bir çox cəhətdən ədəbiyyatın inkişaf yolunu müəyyən etmişdir.

Hərçənd Heminqueyin sovet oxucusuna doğru “yolu” 1928-ci ildə Maksim Qorki ilə tanışlığından başlamışdır, hansı ki öz katibi və sağ qolu Pyotr Petroviç

Kryuçkova "Heminquey adlı amerikan yazıçının avaralar haqqında hekayəsini rus dilində nəşr etməsini" məsləhət görmüşdü. Buna baxmayaraq Heminquey sovet mətbuatında yalnız 1934-cü ildə "30 dney", "Za rubejom" və "İnternatsionalnaya literatura" jurnallarında çap edilmişdir, daha sonra isə rus dilində "Günortadan sonra ölüm" adlı ilk toplusu nəşr olundu. Lakin çap olunmasına baxmayaraq, Amerikan yazıçını burjuaz parçalanmaya, pasifizm, eskapizm, ən başlıcası isə fərdiyyətçiliyə görə tənqid edən 30-cu illərin sovet mətbuatı bununla razılaşa bilmirdi. 1965-ci ildə o, məhdud tirajla yalnız "icazəsi" olanlar üçün nəşr olundu, geniş oxucu kütləsinə isə yalnız 1968-ci ildə, "Heminqueyin əsərlər toplusu"nun üçüncü cildində çatdı.

"Zəng kimin üçün çalınır" romanının 1940-cı ildə üzə çıxmasını da qeyd etmək yerinə düşərdi. Roman dərhal beynəlxalq bestseller oldu. Tənqidçilər onu Heminqueyin ən yaxşı əsəri adlandırırdılar, xüsusilə də qeyd edirdilər ki, yazıçı bu əsərdə nəhayət ispan kommunistlərini xüsusən əsəbiləşdirən kənar fikirlərdən qurtulmuşdur. Onu rus dilinə də tərcümə etdilər, lakin bu roman o illərdə şayiələrə görə, tərcüməni oxuyan və kitaba "Çox maraqlıdır. Çap etmək olmaz " qiymətini verən Stalinin şəxsi əmri ilə çap olunmadı.

Heminquey yalnız Sovetlər ölkəsində sevimli yazıçı deyildi - o, təqlid nümunəsi idi - onun kobud sviteri, tənəkə çubuğu və saqqalı, hətta ifadələri belə geoloqlar və yazıçılar tərəfindən kopyalanırdı. Sovet İttifaqında ona olan sevgi XIX əsrin rus bayronizminə bənzəyirdi.

Coysun rus oxucuları və həmkarları ilə uzun münasibət tarixi var. Coysun adı sovet ədəbiyyatçıları arasında 1920-ci illərin ortalarından görünür, Osip Mandelştam onun haqqında xüsusi söhbətlərdə rəğbətlə danışır. 1927-ci ildə Yelena Fedotovanın tərcüməsində "Dublinlilər" nəşr olunur. Toplunun yeni tərcüməsi on ildən sonra çıxacaq, bu da ən nüfuzlu tərcüməçi olan İvan Kaşkinin bəhrəsi idi. Digər tərəfdən, 1934-cü ildə Sovet Yazıçıları Qurultayında Karl Radek dünya ədəbiyyatı və inqilabı haqqında proqram nitqi səsləndirir. Onun nitqinin final bəndi elə belə də adlanır: "Ceyms Joys, yoxsa sosialist realizmi?" Sonrakı onilliklər ərzində rəsmi sovet ədəbiyyatına cavab aydın idi.

Buna baxmayaraq, 1989-cu ildə SSRİ-də "Ulissa"nın ilk tam tərcüməsi çıxmazdan əvvəl o, dörd dəfə tərcümə olunmuşdu, daha doğrusu onu tərcümə etməyə çalışmışdılar. 1925-ci ildə V. Jitomirski, 1929-cu ildə isə Sergey Alimov və Mixail Levidov öz tərcümələrini nəşr etdirdilər. 1930-cu ildə Valentin Steniç "Zvezda" jurnalında artıq üç epizodu dərc etmiş və "Uliss" üzərində işləmişdir. 1935-1936-cı illərdə Kaşkinin məktəbinin kollektiv tərcüməsində on fəsil "İnternatsionalnaya literatura" (gələcək "İnostrannaya") jurnalında nəşr edildi. Dəhşətli fakt: ilk tərcüməçilərdən dördü təqib olundu.

20-ci əsr ədəbiyyatının əsas simalarından biri olan Frans Kafka sovet oxucusuna sadəcə romanları və povestləri totalitar sistemin metaforik obrazı kimi oxunduğuna görə bu qədər uzun müddət gəlmədi. Onun yaradıcılığı həm də "əxlaqı, ideoloji, partiya, dini, tərbiyə kimi "faydalı" sənət haqqında bütün təsəvvürlərə ziddir ...". Bunu ədəbiyyatşünas, tənqidçi, filoloq-germanist, sonralar metamarfozaya

uğrayan Lev Zalmanoviç Kopilyov qeyd etmişdi. (!!!). Bir müddət sonra o, ideoloji komsomolçudan, sadıq Leninçidən totalitar rejimə qarşı qızğın döyüşçüyə, Almaniyaya mühacirət etməyə və ömrünün geri qalanını orada yaşamağa məcbur olan dissidentə çevrilir.

Frans Kafka öz gündəliyində, "tənhalığın bir növü var ki, onu "yalnız rus tənhalığı adlandırmaq olar" yazmışdı. O, rus mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə yaxşı tanış idi. Frans Kafkanın adı ilk dəfə 1922-ci ildə yazıçının hələ həyatda olduğu vaxtlarda "Sovremenniy zapad" jurnalında dərc olunan "Alman dramında ekspressionizm" məqaləsində görünmüşdü. Onun ölümündən sonra 1925-1927-ci illərdə Kafkanın "Amerika", "Proses" və "Qəsr" romanları nəşr olunur və Kafka Avropada geniş şöhrət qazanır. Lakin 1930-cu illər - 1950-ci illərin əvvəllərində sovet mətbuatının səhifələrində yazıçının adına demək olar ki, rast gəlinmir. Sovet yazıçılarının heç biri Kafka yaradıcılığı ilə tanış deyildi. Kafka irsinin öyrənilməsi artıq altmışıncı illərdə, "İnostrannaya literatura" (1964) jurnalında bir neçə hekayənin və "Proses" romanının və qısa nəsrin daxil olduğu məşhur "qara cildin" (1965) nəşrləri ilə başlamışdır. SSRİ-nin daxili siyasətində liberal tendensiyaların inkişafı ilə ədəbiyyatşünaslar Kafka yaradıcılığında müsbət elementlər ayırmağa, Kafkanı daha yumşaq, artıq dekadent deyil, modernist kimi təsəvvür etməyə başlayırlar. Lakin Frans Kafkanın oxucumuza yolu 1968-ci ildə Çexoslovakiyadakı hadisələrlə, sovet tanklarının Praqaya daxil olması ilə kəsilir. Yazıçı ölümündən sonra "Praqa baharının mənəvi atası" elan edilir və yenidən SSRİ-də "non qrata" şəxs olur. Yalnız 1988-ci ildə "İnostrannaya literatura" və "Neva" jurnallarında "Qəsr" romanı, 1990-cı ildə isə "Amerika" romanı çap olunmuşdur.

1971-ci ildə Markesin Valeri Stolbov və Nina Butırina tərəfindən tərcümə olunan əsas əsəri "Yüz ilin tənhalığı" SSRİ-də nəşr olundu. Romanın rusca tərcüməsi sovet oxucusu tərəfindən isti qarşılandı və SSRİ-də əsl Latın Amerikasına bənzər xəbərçisi oldu. 1980-ci illərdə Markes, Borxes və Kortasarın adları "doğma" kimi qəbul edilirdi. Neyştadt Ədəbiyyat Mükafatı (1972) və Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı (1982) laureatı olan Markes bu dövrdə SSRİ-yə artıq iki dəfə səfər etmiş, sovet yazıçıları və tərcüməçiləri ilə tanış olmuşdur, onlarla ədəbiyyat və sənəti müzakirə etmişdi. Bu vaxta qədər artıq rus dilində "Polkovnikə heç kim yazmır" povesti və "Patriarxın payızı" romanı dərc olunmuşdu. "Patriarxın payızı"nın çıxışı Sovet İttifaqının siyasi rəhbərliyinin zəifləməsi dövrünə təsadüf etmişdi. Öz əsərlərində o, diktaturanı ifşa edir, qəddarlıqdan danışır, fədakarlığı fenomen kimi öyrənir, yeni dövrün və orta əsrlərin toqquşmasının salnaməçisinə çevrilir. Sovet İttifaqında Markes "solçuların" tərəfdarı kimi qəbul olunurdu, onun baxış prizmasından onun kitabları haqqında "sosial faciələr" kimi, özü haqqında isə sovet tənqidçilərinin qeyd etdiyi kimi "öz şüur axınında çırpınan antiqəhrəmanı sayəsində" modernizmin əsas tendensiyasına qarşı çıxan bilən bir yazıçı kimi yazılırdı. O modernizmi "humanizmləşdirən" yazıçı idi.

Böyük dünya Borxesi 50-ci illərin sonlarında kəşf etdi və yalnız 80-ci illərin əvvəllərində məşhur "Göy qurşağı" nəşriyyatının Borxesin müxtəlif illərə aid nəşrlərinin olduğu nəşrindən sonra sovet oxucuları ilə ilk tanışlığı baş verdi.

Dahi Argentina yazıçısı və intellektualı Xorxe Luis Borxesin Rusiyaya bu qədər gec gəlməsinin səbəblərindən biri də onun "sovet imperalizmi"ni rədd etməsi hesab olunur. Sovet İttifaqının intellektualları bu dünya şöhrətli yazıçı haqqında çox qarışıq fikirlərə malik idilər, lakin SSRİ-yə qarşı hansı çıxışlarının olduğunu, Pinoçetlə ünsiyyətini (bu da öz növbəsində yol verilməz idi) və s. çox yaxşı bilirdilər. Bir sözlə, müəllif siyasi baxışlarına görə "keçilməz" sayılırdı, bu da bəzi tənqidçilərin fikrincə, Borxesə "pis xidmət" etdi.

Yenidənqurma ilə Borxesə qoyulan bütün qadağalar qaldırıldı, onun kitabları mütəmadi olaraq çıxmağa başladı, postsovet dövründə isə o, nəhayət mədəni oxucunun "mütləq dəstinə" daxil oldu. Jerom Selincerin yaradıcılığına və onun məşhur "Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan" romanına xüsusi diqqət yetirmək olar. Roman "rus mədəniyyətinin toxumasına daxil olan" mətnə və lazımı anda yeni nəfəsə çevrildi. Roman 1960-cı ildə, "Sovetskaya literatura"da Xarici Ədəbiyyatda yumşalmanın zirvəsində nəşr olundu. Roman, əlbəttə ki, birmənalı qəbul edilməmiş və SSRİ-də ideoloji mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bəziləri onda "müasir Amerika gənclərinin mənəvi boşluğunu" görür, digərləri isə Çukovskinin özü də daxil olmaqla romanı bu tənqiddən müdafiə edirdilər. 1991-ci ildən sonra tərcüməçilər bu əsərin tərcüməsinə bir neçə dəfə yanaşdılar, lakin hər iki tərcümə sərt tənqidlərə səbəb oldu. Beləliklə, bu romanın məşhur yazıçı və tərcüməçi Rita Rayt-Kovalyova tərəfindən edilən tərcüməsi kanonik kimi qəbul edilirdi. Kosmosun tədqiqi dövründən bəri Sovet İttifaqında oxunan bütün xarici xəyalpərəstlər arasında böyük ehtimal Ayzek Asimovdan sonra Rey Bredberi sadəcə misilsiz populyarlığı ilə seçilmirdi. Yazıçının özünün də qeyd etdiyi kimi elmi fantastika - reallığın təsviridir. Fentezi - real olmayanın təsviridir. Beləliklə, o etiraf edirdi ki, "Elmi fantastika janrında yalnız bir kitabım var və bu reallığa əsaslanmış "Farenheynt üzrə 451 dərəcə" kitabıdır". Belə ki, "Mars salnamələri" elmi fantastika deyil, fentezidir". 50-ci illərin sonlarında ilk yumşalmanın başlanğıcında o, oxucuların şüurunu dəyişdi. Onun kitabı vasitəsilə oxucular "nəhəng, dəhşətli, mümkün olmayan dünyaya" toxundular. 60-cı illərdə Bredberi SSRİ-də ən məşhur müasir Amerika yazıçılarından biri olur. Onun əsərlərindəki bütün dini və izah olunmaz mistik mənələrə diqqətsiz yanaşılmış, eyni ilə əsas mövzu olan totalitar cəmiyyətdə dövlət senzurasına və azad fikir basqısına metafora kimi qidmət edən kitabların yandırılması mövzusu diqqətsiz qalmışdır.

Rəsmi şəkildə sovet oxucuları Oruell 'i yalnız yenidən quruluşun başlaması ilə tanıdılar. Qeyri-rəsmi olaraq, onun kitabları 1960-cı illərdən bəri müstəqil nəşriyyatlar tərəfindən nəşr olunurdu, insanlar həbs olunma riskinin böyük olmasına baxmayaraq, gizli şəkildə Orueli oxuyurdular. Əfsanələr səviyyəsində belə bir fikir var idi ki, Oruell əvvəlcə Yevgeni Zamyatinin "Biz" antiutopiyasını oxuyacaq və onun təəssüratları altında özünün - 1949-cu ildə nəşr olunan və onu bütün dünyada məşhurlaşdıran "1984" romanını yaradacaq. 1959-cu ildə Sov.İKP MK-nın

ideologiya şöbəsinin əmri ilə "1984" rus dilinə məhdud tirajla partiya nomenklaturası, sensorlar, "ideoloqlar" a Oruellin iftira məqsədli fikirlərini bilmək üçün "Xüsusi siyahı üzrə paylanır" möhürü ilə tərcümə edildi. Antuan de Sent-Ekzüperinin görkəmli nümayəndəsi olduğu fransız ədəbiyyatının sovet dövründəki populyarlığından da danışmaq istərdim. Ekzüperi SSRİ-də 1930-cu illərin sonlarında məşhurlaşdı. O, şərəfinə "Qısa nəsrin ən yaxşı tərcüməsinə görə" mükafatın təsis edildiyi Nora Qal tərəfindən tərcümə edilmişdi. O, 1963-cü ildə "GİH" (Görkəmli İnsanların Həyatı) seriyasına daxil olmuşdur. Lakin, əlbəttə ki, SSRİ-də Ekzüperinin böyük populyarlığında onun şəxsiyyəti və tərcüməyi-halı daha az rol oynamamışdır. O, təyyarəçi-qəhrəman, səyyah, faşizmlə mübarizə aparən, döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən həlak olmuş döyüşçü, təqlid üçün bariz nümunə idi. Onun "Kiçik şahzadəsi" hələ də uşaqların mütləq oxuması lazım olduğu əsərlər içindədir, Ekzüperinin tərcüməçisi və onun fəal entuziastı Nora Qalın şərəfinə isə qısa nəsrin ən yaxşı tərcüməsinə görə mükafat təsis edilmişdir.

Sovet ədəbiyyatında Böllün yerini də qeyd etməmək olmaz. Rus dilində Böll Xruşşov yumşalması zamanı yaranmışdır. 1956-cı ildə onun hekayələri "Yeni Dünya"da çap olundu, sonra "Harada idin Adam?", "Sahibsiz ev" romanları nəşr olundu, 1960-cı ildə isə Bell artıq Qərbi Almaniyanın ən məşhur və oxunan müəlliflərindən biri oldu. Beləliklə, Sovetin müharibədən sonrakı Almaniyanın - müharibədən keçən və peşmanlıq, azadlıq və mərhəmət təcrübəsini ötürə bilən gənc nəsil vasitəsilə kəşfi baş verir. Bu nəsil müharibədən sonrakı ilk nəslin "Xarabalıq ədəbiyyatı", Trümmerliteratur adlanan ədəbi cərəyanını yaradır.

Böll tez-tez İttifaqa gəlir, köhnə və yeni tanışlarla söhbətlər aparır və tədricən sovet dissidentləri dairəsinə daxil olur. O, Anna Axmatova, İosif Brodski, Yefim Etkind və Aleksandr Soljenitsinlə tanış olur - son üçünə sonralar məcburi mühacirətdə kömək edəcək. Nəhayət, məhz Böll Aleksandr Soljenitsinin əlyazmalarını qanunsuz olaraq qərbə çıxarır, onun kitabları nəşr olunduqdan sonra isə Soljenitsinə bir neçə oçerk və resenziya həsr edir. 1972-ci ildə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı olur. Oldos Hakslinin rus dilinə ilk tərcümələri 1930-cu ildə edilmişdir. Onun "Müxtəlif şüşələrdən" ("Point Counter Point", 1928) romanı Mariya Abkinanın tərcüməsində çap olunmuşdu. Sovet tənqidçiləri romana layiqli qiymət vermir və o, diqqətdən kənar qalır. Nə üçün Qərbdə bu qədər məşhur olan müəllif 1936-cı ilə qədər SSRİ-də naməlum qalır, taki rus dilində "Antic Nau" ("Təlxək rəqsi") adlı əsəri və başqa bir tərcüməçi İqor Romanoviçin tərcüməsində eyni "Point Counter Point" "Kontrapunkt" adı altında iki kitabı birdən çap olunana qədər?! O da, digər "istənilməyənlərin" taleyi ilə üzleşir. İvan Kaşkinin məktəbinin ən yaxşı tərcüməçilərindən biri olan Romanoviç həbs olunur və 10 il məhkum edilir, 1943-cü ildə düşərgədə həlak olur. Bəs nə üçün yenə də o çap edilir? Məsələ budur ki, 1936-cı ildə bu iki tərcümənin çıxmasından bir müddət əvvəl Haksli mədəniyyətin qorunması konqresində çıxış edir və bu çıxışında onun antifaşist mövqeyi bəlli olur. Hətta 1935-ci ildə "İnternatsionalnaya Literatura" jurnalında sovet ideologiyasına uyğun gəlməyən məşhur "Cəsur yeni dünya" antiutopiyasının ilk üç fəslə çıxır. Onu

"ailə dəyərləri" anlayışının olmamasında ittiham edərək çox tənqid edir, lakin bir az da tərifləyirdilər. 1951-ci ildə "Amerika-İngilis imperializminin fəlsəfi silahdaşlarına qarşı" adlı kitabda pasifist Haksli insan düşməni adlandırılır. 1983-cü ildə Vilyamsın onun ilk romanı "Sarı Krom" nəşr olunur. 1985-ci ildə isə "Xudojestvennaya literatura"-da novellalar kitabı çap edilir. Təəccüblü deyil ki, böyük britaniyalı nasirlərdən biri olan Haksli və onun "Qavrayış qapıları" essesi, 1936-cı ildə yazılan "Qəzzadakı kor" romanı, "Ada" utopiyası kimi dünya ədəbiyyatı tarixində iz buraxan ən vacib əsərləri yalnız 1991-ci ildən sonra tərcümə olunub və bir çox dəfə nəşr olunub. Kobo Abenin fikrincə isə Sovet İttifaqında kommunist yazıçıların əsərləri kifayət qədər operativ çap olunurdu. 1950-ci illərdə ədəbi avanqard mövqeyində dayanaraq Yeni Yapon Ədəbiyyatı Cəmiyyətinin üzvü, daha sonra isə Yaponiya Kommunist Partiyasına üzv olub. Lakin 1961-ci ildə partiyanın yeni kursunu şübhə ilə qəbul edən Abe onu açıq şəkildə tənqid edir, bu da xaric edilməsinə səbəb olur. Kobonun bütün yaradıcılığının əsas motivi müasir dünyada özünü, öz fərdiliyini axtarmaqdır. Abenin yaradıcılığına Nikolay Qoqol və Fyodor Dostoyevskinin əsərləri təsir etmişdir. Kobo ümumiyyətlə rus ədəbiyyatının bilicisi idi. Bütün bunlar K.Abenin SSRİ-də populyarlaşmasına təsir edir. Qeyd etmək lazımdır ki, onu əsasən populyarlaşdıran Vladimir Qrivnin olub. Qrivnin müəllifi bütün dünyada məşhurlaşdıran "Şərlə dolu dünyada insan", "Yandırılmış xəritə", "Gəmiyə girənlər", "Onun əli olmayan ölüm", "Uşaq otağı" romanlarını tərcümə etmişdir. Bütün bunların içində isə, ən əsası "Qumluqda qadın" (1964) kitabını da tərcümə edir və bu roman dəfələrlə ayrı-ayrı nəşrlərdə çap olunur. "Dördüncü buz dövrü" nə qətiyyənlə bənzəməyən bu hekayə əsərin qəbul edilməsi və azad olmaq üçün fürsət axtarmağa davam etmə bacarığı haqqındadır.

Beləliklə, bu məqalədə biz ilk növbədə əsas problemlərə toxunduq, bunlardan ən başlıcası ədəbiyyatın incəsənətin bir forması kimi partiya, dövlət tərəfindən idarə olunmasıdır. Xarici müəlliflərin əsərlərinin sovet ədəbi məkanına daxil olması prosesində güclü senzura mexanizminin necə fəaliyyət göstərdiyini nəzərdən keçirdik. Həmçinin sistemin qəbul etmədiyi dünyanın aparıcı söz ustalarının əsərlərinin şərhinə toxunduq. Anladığımız ki, siyasi azadlığın olmaması şəraitində tərcüməçilər, ədəbiyyatçılar və cəmiyyətdə misilsiz nüfuza malik bəzi yazıçılar Qərbin təsirinə məruz qalır və bunu öz əsərlərində əks etdirirlər. Sərt ideoloji basqı gedir və ideoloji fabulaya uyğun olmayan hər şey təqiblərə, tənqidlərə, bəzən də repressiyalara məruz qalır.

АЙТЕН ГАХРАМАН

**РОЛЬ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ МАТРИЦЫ В ОСМЫСЛЕНИИ
«ЧУЖОЙ» КУЛЬТУРЫ.**

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена проблемам художественной литературы, ее когнитивному содержанию, когнитивному осмыслению в пространстве «чужой» и нередко «чуждой» культуры, переводу на другие языки,

манифестирующие совершенно иное представление о жизни. Художественная литература многопланова и характеризуется многоуровневым отражением жизни. Именно с этим обстоятельством связана ее воспитательная функция и воспитательная сила. Художественный текст говорит с нами, находясь в постоянных поисках своего адресата. Русская литература никогда не существовала в отрыве от литературы мировой. Особенно это справедливо для XX века, когда одни авторы становились любимыми для целых поколений читателей, а другие приходили в Россию с опозданием из-за советской цензуры — но, наконец оказавшись на страницах журналов и полках книжных магазинов, навсегда меняли представление о том, что такое литература.

AYTEN GAHRAMAN

**THE ROLE OF THE IDEOLOGICAL MATRIX IN THE
UNDERSTANDING OF "FOREIGN" CULTURE.**

ABSTRACT

This article is devoted to the problems of fiction, its cognitive content, cognitive comprehension in the space of a “foreign” and often “alien” culture, translation into other languages that manifest a completely different idea of life. Fiction is multifaceted and characterized by a multi-level reflection of life. It is this circumstance that reflects its educational function and educational power. A literary text speaks to us, constantly looking for its addressee. Russian literature has never been isolated from world literature. This is especially evident in the 20th century, when some authors became the favorites of entire generations of readers, while others came to Russia late due to Soviet censorship - but, finally finding themselves on the pages of magazines and bookstore shelves, forever changed the idea of what literature is.

“Yad” mədəniyyətin dərk edilməsində ideoloji matrisin rolu.

Xülasə

Bu məqalə bədii ədəbiyyatın problemlərinə, onun koqnitiv məzmununa, “özgə”, çox vaxt “yad” mədəniyyət məkanında koqnitiv dərk edilməsinə, həyata dair tamamilə fərqli təsəvvürü nümayiş etdirən başqa dillərə tərcüməsinə həsr olunmuşdur. Bədii ədəbiyyat çoxplanlıdır və həyatın çox səviyyəli əks olunması ilə xarakterizə olunur. Onun tərbiyə funksiyası və tərbiyə gücü. Rus ədəbiyyatı heç vaxt dünya ədəbiyyatından ayrı mövcud olmamışdır. Bu, xüsusilə XX əsr üçün keçərlidir ki, bəzi müəlliflər bir bütöv oxucu nəslinin sevimlisinə çevrilir, digərləri isə sovet senzurası səbəbindən Rusiyaya gecikmə ilə gəlir, lakin nəhayət, jurnal səhifələrində və kitab mağazalarının rəflərinə çıxdıqda ədəbiyyatın nə olması haqda fikirləri əbədi dəyişirdilər. Məhz bu vəziyyətlə bağlıdır. Bədii mətn daim öz adresatının axtarışında olmaqla bizimlə danışır

Ключевые слова: мировая литература; СССР; Советский Союз; интеллектуальная история; история литературы; журнал «Иностранная

литература»; журнал «Интернациональная литература»; советская идеология; история левых взглядов; когнитивное содержание; идеологическая матрица; система приоритетов.

Açar sözlər: dünya ədəbiyyatı; SSRİ; Sovet İttifaqı; intellektual tarix; ədəbiyyat tarixi; «Иностранная литература»; jurnalı; «Интернациональная литература» jurnalı; sovet ideologiyası; koqnitiv məzmun; solculuğun tarixi; ideoloji matris; prioritetlər sistemi.

Keywords: world literature; USSR; Soviet Union; intellectual history; literary history; journal “Inostrannaya Literatura” ; journal “International Literature”; Soviet ideology; history of the left; cognitive content; ideological matrix; priority systems.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. World Literature in the Soviet Union. Edited by: Galin Tihanov , Anne Lounsbury and Rossen Djagalov. Academic Studies Press 2023
2. Boqomolova A.V. 1930-cu illərin sovet diskursunda "dünya ədəbiyyatı" anlayışı // Rus filologiyası. 28: gənc filoloqların elmi əsərlərinin toplusu. Tartu, 2017.
3. David-Fox M. Böyük eksperimentin vitrinləri. Sovet İttifaqının mədəni diplomatiyası və onun Qərb qonaqları, 1921-1941. M., 2014
4. Məlikova M.E. 1920-ci illərin sonu - 1930-cu illərin birinci yarısında Sovet Rusiyasında müasir tərcümə ədəbiyyatının nəşri necə təşkil edilmişdir ("Vremya" Leningrad kooperativ nəşriyyatının fəaliyyəti əsasında) // XX əsr. Otuzuncu illər. Sankt-Peterburq, 2013.
5. Damrosch D. What is World Literature? Princeton, 2003.
6. Khotimsky M. World Literature, Soviet Style: A Forgotten Episode in the
7. History of the Idea // AB IMPERIO. 2013. № 3. P. 119–154.

İnternet resurslar:

1. “Xarici ədəbiyyat” <http://inostranka.ru/>
2. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi

http://www.cbsserp.ru/index.php?option=com_content&view=category&id=88&Itemid=73

3.M.İ. Rudomino adına Ümumrusiya Dövlət Xarici Ədəbiyyat Kitabxanası.

<https://rusneb.ru/library/all-russian-state-library-of-foreign-literature-named-m-i-rudomino/>

4.Sovet Yazıçıları İttifaqı üzrə bələdçi <https://arzamas.academy/materials/1242>

5.30-cu illərdə SSRİ-nin mədəni inkişafı

https://www.booksite.ru/fulltext/kra/tka/ist/ori/rus/sko/kul/tur/dolgov_v/17.htm

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.06.2024

Rəyçi: prof. Ş.Xəlili

tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur